

μελετητές της φιλοσοφίας του, ότι δεν είναι δυνατό να αρνούμαστε τη σημασία της έμμεσης παράδοσης για την προφορική διδασκαλία του Πλάτωνος.

Το έργο του καθηγ. Krämer παρουσιάζεται και ως δείγμα μιας ειδικής θεώρησης της Ιστορίας της Φιλοσοφίας, ή όποια θέλει μὲν να κατανοήσει ιστορικοκριτικά τὰ φιλοσοφήματα ἀλλὰ ἐπίσης ἐπιδιώκει καὶ τὴν ἐπικαιροποίησή τους, χωρίς ὅμως νὰ συγχέει τὰ δύο ἐπίπεδα.

Ὁ καθηγ. Krämer θεωρεῖ τὸ ἔργο του αὐτὸ ὡς σταθμὸ τῆς ἔρευνάς του καὶ γενικότερα τοῦ φιλοσοφικοῦ του μόχθου. Ἐχει διατυπώσει τὴ γνώμη ὅτι μιὰ ἐλληνικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου αὐτοῦ θὰ τὸ ἐνέτασσε στὸν χῶρο ἐκείνης τῆς παράδοσης, ἢ ὅποια στηρίχτηκε στὸν Πλάτωνα, καὶ πιστεύει ὅτι μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ φιλοσοφική του ἀναζήτηση θὰ εὑρίσκε τὴν πιὸ καλὴ δικαίωση. Ἄς ἐλπίσουμε ὅτι θὰ παρουσιαστεῖ κάποια δυνατότητα γιὰ τὴν πραγματοποίηση αὐτοῦ τοῦ στόχου.

Ἰωάννινα

Γεωργία Ἀποστολοπούλου

Daniel A. Dombrowski, *Plato's Philosophy of History*, Washington, University Press of America 1981, 217 σελ.

Σκοπὸς τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εἶναι, ὅπως καὶ στὸν Πρόλογο δηλώνεται, νὰ καταδείξει, ὅτι ἀντίθετα πρὸς τὴν παραδοσιακὴ γνώμη ὑπάρχει στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας.

Τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ κεφάλαια τοῦ βιβλίου, μὲ τίτλο «Ἡ φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας», χρησιμεύει ὡς εἰσαγωγὴ στὰ ἐπόμενα καὶ περιέχει πρῶτα κριτικὴ ἐκθεση τῶν ἰσχυρισμῶν γιὰ μᾶλλον ἀρνητικὴ σχέση τοῦ Πλάτωνος πρὸς τὴν Ἱστορία καὶ ὕστερα κριτικὴ ἐπισκόπηση τῆς φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια ἐνέχουν σύντομη ἐκθεση τοῦ περιεχομένου τῶν πλατωνικῶν διαλόγων, καὶ προπάντων διερεύνηση τοῦ ἐνὸς ὕστερα ἀπὸ τὸν ἄλλον, πρὸς ἐπισήμανση διάσπαρτων σ' αὐτοὺς θεωρημάτων φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας. Παραρτηματικά, ἐπιχειρεῖται ἀνασκευή τῶν γνώμων τοῦ Karl Popper γιὰ τὸν Πλάτωνα.

Ὡς ἀντικείμενο τῆς προκείμενης ἔρευνας παρουσιάζεται εἰδικότερα ἡ ὄντολογία τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ ἡ ἐπιστημολογία τῆς ἱστορικῆς γνώσης, ὅπως καὶ ὅ,τι μπορεῖ νὰ συναχθεῖ ἀπὸ τὴν Ἱστορία ὡς σύνολο κατὰ Πλάτωνα (σ. VIII). Ἐξ ἄλλου, διατυπώνονται δέκα τρία ἐρωτήματα (σ. 13-14), ὡς προβλήματα φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας, πού ἡ ἀπάντησή τους ἀξιῶνεται νὰ δοθεῖ ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ Πλάτωνος. Ἰδοὺ πέντε ἀπὸ αὐτά: Μπορεῖ τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ νὰ παρουσιάζει μὲ ἀκρίβεια ὅ,τι ἔχει συμβεῖ στὸ παρελ-

κατὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, Ἀθῆναι 1979 ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν καθηγ. Krämer στὴ βιβλιογραφία. Ὁ Ν. Σκουτερόπουλος παρουσίασε στὴ «Φιλοσοφία» 2 (1972) 337-343 τὸ βιβλίο τοῦ J. Wipperfurth (Hrsg.), *Das Problem der ungeschriebenen Lehre Platons. Beiträge zum Verständnis der Platonischen Prinzipienphilosophie*, Darmstadt 1972.

θόν; Ἡ ἱστορία παρέχει μόνο παραδείγματα γιὰ πιὸ σοβαρὰ φιλοσοφικὰ θέματα; Εἶδε ὁ Πλάτων μὲ κάποια ἔννοια τὴ δυνατότητα προόδου στὴν Ἱστορία; Ἀλλοιώνουν ριζικὰ τὴν ἱστορία ὀρισμένα γεγονότα; Ὑπάρχει στὴν Ἱστορία ἔσχατος σκοπός;

Ἡ ἐξαγγελία ὁμῶς τοῦ ἀντικειμένου τῆς ἔρευνας καὶ ἡ διατύπωση τῶν δέκα τριῶν ἐρωτημάτων ὀλίγη μόνο ἀνταπόκριση βρίσκουν στὶς ἀναπτύξεις τοῦ βιβλίου. Ἐμφανίζεται, ἄλλωστε, συνολικὰ τὸ βιβλίο μᾶλλον ὡς προεργασία καὶ ὄχι ὡς ὁλοκληρωμένο ἔργο, καθὼς περιορίζεται σχεδὸν στὴ συγκομιδὴ ἀπὸ τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους εὐρημάτων ἢ καὶ νομιζόμενων εὐρημάτων φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ δὲν φθάνει ὡς τὴ συστηματικὴ διάταξη ὀρισμένων θεμάτων φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ τῆ λογικῆ σ' αὐτὰ ὑπαγωγὴ τῶν οἰκείων πλατωνικῶν διανοημάτων, ἐνῶ καὶ βαρύνεται πολὺ ἀπὸ φορτικώτατες παρεκβάσεις καὶ ἀπὸ ἀσύμμετρες πρὸς τὸ θέμα του ἀναπτύξεις. Τὸ συγγραφικοτεχνικὸ αὐτὸ ἐλάττωμα ἐπιτείνεται ἀπὸ τὶς αὐστηρὲς ἀξιώσεις, ποὺ ὑποβάλλει ὁ τίτλος «Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας κατὰ Πλάτωνα», ὑπαγορευμένος ἀπὸ τὴ θεμιτὴ φιλοδοξία τοῦ συγγραφέα, καὶ ἀναμφίβολα πρόσφορος γιὰ νὰ ἐκφράσει τὶς προθέσεις του. Ἄν ὁμῶς οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων πρέπει νὰ ἐκφράζουν μᾶλλον τὶς πραγματοποιήσεις καὶ ὄχι ἀπλῶς τὶς προθέσεις τῶν συγγραφέων τους, πιὸ ἐκφραστικὸς τίτλος τοῦ προκείμενου βιβλίου θὰ ἦταν «Ἡ Ἱστορία στοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος».

Ἀπασχολεῖ ἔντονα τὸν συγγραφέα, ὅπως ἔχει ἀπασχολήσει ἄλλωστε καὶ πρὶν ἀπ' αὐτὸν ἄλλους εἰδικοὺς στὴ φιλοσοφία τοῦ Πλάτωνος, τὸ ζήτημα, πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ γνώση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων κατὰ Πλάτωνα, δηλαδή μὲ προϋπόθεση τὴ γνωσιοθεωρία του.

Ἡ ἀναγωγή ὁμῶς τοῦ ζητήματος αὐτοῦ σὲ μέγα πρόβλημα προδίδει μᾶλλον μεθοδολογικὸ σχολαστικισμό καὶ εἶναι ξένη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος. Κατασκευάζεται ψευδοπρόβλημα, ὅταν ἡ γνώση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων ἐπιχειρεῖται νὰ θεμελιωθεῖ, εἴτε χαρακτηρίζεται ὡς ἀθεμελίωτη, σὲ κάποιαν ἀπὸ τὶς τέσσερες γνωσιακὲς λειτουργίες: «νόησιν», «διάνοιαν», «πίστιν», «εἰκασίαν» (*Πολιτεία* 511 de). Τὸ γνωσιολογικὸ αὐτὸ σχῆμα, πιστεύομε, δὲν ἐξαντλεῖ τὴ γνωσιολογία, δὲν ἔχει δηλαδή ἀναφορὰ πέρα ἀπὸ τὰ «νοητὰ» καὶ τὰ «ὁρατά», ὅσα ρητὰ ὡς ἀντίστοιχα πρὸς τὶς τέσσερες αὐτὲς γνωσιακὲς λειτουργίες ἐπισημαίνονται, ἄρα δὲν προσφέρεται γιὰ ἐφαρμογὴ στὰ ἱστορικὰ γεγονότα.

Καὶ ἡ ἀναζήτησις ὁμῶς ἄλλου γνωσιολογικοῦ σχήματος, ἀντλημένου ἀπὸ τοὺς ὕστερους πλατωνικοὺς διαλόγους, ὥστε μὲ αὐτὸ νὰ θεμελιωθεῖ ἡ γνώση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, δὲν εἶναι σύμφωνη πρὸς τὸ πνεῦμα τοῦ Πλάτωνος. Πραγματικά, ὁ Πλάτων, ὅπου ἀναφέρεται σὲ ἱστορικὰ γεγονότα ἢ καὶ στὴν Ἱστορία ὡς σύνολο, φαίνεται ἀκέραια προσηλωμένος στὸ θέμα του, δίχως καθόλου νὰ περισπᾶται μὲ γνωσιολογικὲς μέριμνες, δηλαδή μὲ οἰαδήποτε ἀναζήτησις γιὰ τὶς λογικὲς προϋποθέσεις τοῦ κύρους τῶν πνευματικῶν του προβάσεων. Ὡς φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας, ὁ Σχολάρχης τῆς Ἀκαδημείας, ὅπως καὶ ὡς φιλόσοφος τῆς πολιτείας, προβαίνει διαλεκτικὰ πρὸς τὴν οὐσία τῶν προβλημάτων ἄμεσα, μὲ ἀφετηρία τὴν ἐτυμολογία τῆς εὐθυκρισίας του καὶ τῆς εὐθυκρισίας τῶν ἄλλων, χωρὶς γνωσιολογικὲς προκαταλήψεις, καὶ μόνο ἀποφεύγει δογματικὲς ἐκφράσεις, καὶ

προτιμάει, όπου χρειάζεται, νηφάλιες εκφράσεις, που δείχνουν πιθανολογισμό απλώς έως τον σκεπτικισμό κάποτε. Και αυτό συμβαίνει όχι μόνο στους *Νόμους*, αλλά και στην *Πολιτεία* και στον *Πολιτικό*. Η φιλοσοφία της *Ιστορίας*, όπως και η πολιτική φιλοσοφία του Πλάτωνος, υπάρχει στο έργο του και πριν και χωρίς τους διαλόγους *Παρμενίδη* και *Σοφιστή*. Η έξαρση της σημασίας των διαλόγων αυτών για τη φιλοσοφία της *Ιστορίας* (σ. VII, σ. 124-127) είναι, τουλάχιστον υπέρμετρη.

Ο ζήλος του συγγραφέα να επαληθεύσει τη «θέση» του είναι η κύρια ίσως αιτία για πολλές από τις σφαλερές γνώμες του, και ιδιαίτερα για την πολύ χαλαρή σύλληψη των ορίων της φιλοσοφίας της *Ιστορίας*, ώστε να προσυπάγονται σ' αυτήν κατά σύγχυση θέματα φιλοσοφικής ανθρωπολογίας είτε πολιτικής φιλοσοφίας. Από τη σύγχυση αυτή μόνο εξηγείται, πώς υποστηρίζεται από τον συγγραφέα ότι η *Πολιτεία* ολόκληρη μπορεί να θεωρηθεί ως έργο φιλοσοφίας της *Ιστορίας* (σ. 94, πρβλ. σ. 59, σ. 196). Από ανάλογη σύγχυση πηγάζει και η χονδρική παρερμηνεία του χωρίου 501b της *Πολιτείας*, καθώς άστοχα συσχετίζεται (σ. 125) προς την τυπολογία των «ήμαρτημένων πολιτειών», την κλασική αυτή κοινωνιολογία της πολιτείας, είτε παρουσιάζεται να εκφράζει δήθεν επιστημολογία του Πλάτωνος (σ. 124), ενώ η προκείμενη σ' αυτό νοητική λειτουργία έχει όλωσδιόλου πρακτικό χαρακτήρα, στο πολιτικό πεδίο εξ άλλου.

Σφαλερά επίσης υποστηρίζεται από τον συγγραφέα, ότι ο Πρωταγόρας, στον όμώνυμο διάλογο του Πλάτωνος, πρεσβεύει παρουσία ισοδύναμη σε όλους τους ανθρώπους όχι μόνο της «αίδου» και της «δίκης», αλλά και της «ικανότητας για πολιτικές αποφάσεις» ὀρθές (σ. 49). Η γνώμη αυτή ενέχει παραγνώριση της έντονης διαστολής, στον πρωταγόρειο μύθο, της «πολιτικής» που δεν κατορθώθηκε να χορηγηθεί στο ανθρώπινο γένος, και των δύο ήθικων συναισθημάτων, δηλαδή της «αίδου» και της «δίκης», που αυτά μόνο χορηγήθηκαν στους ανθρώπους σαν υποκατάστατα κάπως της «πολιτικής».

Υποστηρίζεται ακόμη από τον συγγραφέα η ακόλουθη σφαλερή έρμηνεία του χωρίου 25cd του *Τιμαίου*: αν η αρχαία καταστροφή των Αθηνών εμφανίζεται να έχει επέλθει από κατακλυσμό και σεισμό, δηλαδή από γεωδυναμικά αίτια, και όχι από αίτιο ιστορικό, αυτό σημαίνει ότι «ή οὐτοπία των αρχαίων Αθηνών δεν είναι δυνατή από την ίδια τη Φύση» (σ. 165). Η τολμηρή αυτή έρμηνεία είναι σφαλερή, γιατί η αληθινή σημασία του προκείμενου χωρίου είναι η εξής: Η λεγόμενη από τον συγγραφέα «οὐτοπία», δηλαδή ή σχεδόν ιδανική πολιτεία, όχι μόνο είναι ιστορικά δυνατή, αλλά και είχε ήδη στο μακρινό παρελθόν πραγματοποιηθεί από τους κατοίκους της προ-κατακλυσμιαίας Αττικής. Η έλευθερία όμως των ανθρώπων, ως πηγή συμπεριφοράς ήθικης, ενώ είναι μεγαλοδύναμη στο πεδίο των διανθρώπινων σχέσεων, προσκρούει με τρόπο έξουθενωτικό γι' αυτήν σε ανυπέρβατα όρια υπερανθρώπινα, και συγκεκριμένα στις αντίδρομες τυχόν εκδηλώσεις τιτανικών φυσικών δυνάμεων, όπως ο μέγας σεισμός, ο κατακλυσμός και τα όμοια.

Δεν πρέπει όμως να επιμένουμε στην επισήμανση των σφαλμάτων και άλλων αδυναμιών του βιβλίου αυτού. Η αποτίμησή του πρέπει να στηριχθεί μάλλον σε όσα θετικά στοιχεία υπάρχουν στις σελίδες του. Αξίζει το βιβλίο

αὐτὸ νὰ ἐξαρθεῖ καὶ ὡς συγκομιδὴ ἐκλεκτικῆ χωρίων σημαντικῶν ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Πλάτωνος καὶ ὡς ἀνάλυση θεμάτων σχετικῶν μὲ τὴ σύλληψη τῆς Ἱστορίας ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, καὶ ἀκόμη ὡς κριτικὴ ἀντίκρουση τοῦ ἀντιπλατωνισμοῦ τοῦ Karl Popper. Ἐξ ἄλλου, ἐκδηλες εἶναι ἡ φιλολογικὴ εὐθυκρισία τοῦ συγγραφέα καὶ ἡ γνήσια φιλοσοφικὴ παιδεία του, ὅπως καὶ ἡ εὐρύτατη γνωριμία του μὲ τὸ σύνολο τῶν ἔργων τοῦ Πλάτωνος. Προπάντων ὁμως ἀξίζει νὰ χαιρετισθεῖ τὸ ὑψηλὸ πλατωνικὸ φρόνημα ποὺ ὑπάρχει στὸ βιβλίον διάχυτο, καὶ ἰδιαίτερα τὸ σοβαρὸ μήνυμά του πρὸς τοὺς ἱστορικοὺς τῆς φιλοσοφίας, ὅτι φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας ὑπάρχει ἤδη στὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνος.

Ἀθῆναι

Κ. Ι. Δεσποτόπουλος

H. J. Blumenthal - R. A. Markus (Eds), *Neoplatonism and Early Christian Thought. Essays in honour of A. H. Armstrong*, London, Variorum Reprints 1981, x + 256 σελ.

D. J. O'Meara (Ed.), *Neoplatonism and Christian Thought*, Albany, N.Y., State University of New York Press (International Society for Neoplatonic Studies, «Studies in Neoplatonism: Ancient and Modern» III) 1982, xviii + 297 σελ. (Papers delivered at the Conference on «Neoplatonism and Christian Thought», held Oct. 1978 at Catholic University of America, Washington, D.C.).

Ἡ ἐκδοση καὶ ἡ θεματολογία τῶν δύο τόμων ποὺ παρουσιάζονται στὰ ἐπόμενα ἀνταποκρίνονται στὸ αὐξημένο σήμερα ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης γιὰ τὴν ἐποχὴ καὶ τὸ πνευματικὸ φαινόμενο τῆς συνάντησης τοῦ ἀνδρούμενου χριστιανικοῦ πνεύματος μὲ τὴν ἐλληνικὴ φιλοσοφικὴ σκέψη, ὅπως κυρίως ἐκφράζεται μὲ τὸ τελευταῖο μεγάλο ρεῦμα τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ καὶ τὴ μεγάλη δεξαμενὴ, ἀπὸ τὴν ὁποία πηγάζει, τὸν «Πλατωνισμό».

Κοινὴ διαπίστωση τῶν ἐκδοτῶν τῶν δύο τόμων στὶς περιεκτικὲς Εἰσαγωγές τους εἶναι ὅτι ὁ Πλατωνισμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἀντιπροσωπεύει ἔννοια εὐρύτατη, πολύμορφη καὶ ἀναπόσπαστη ἀπὸ τὸν ἐκλεκτικὸ χαρακτήρα (κυρίως ἀριστοτελείζοντα καὶ στωϊκίζοντα) τῆς φιλοσοφίας τῶν κυριώτερων ἐκπροσώπων του, δηλ. τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν διαδόχων του. Μὲ αὐτὴ τὴν χαλαρὴ καὶ πολυσύνθετη μορφή του εἶναι ποὺ ὁ «Πλατωνισμὸς» τῶν πρώτων χριστιανικῶν αἰώνων ἄσκησε τὴν γοητεία καὶ τὴν πρακτικὴ του ἐπίδραση στὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἔργο τῶν χριστιανῶν συγγραφέων τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ σ' ὅλη τὴ μεταγενέστερη πνευματικὴ ἱστορία τῆς Εὐρώπης, τὴ μεσαιωνικὴ, τῆς Ἀναγέννησης, καὶ τὴ νεώτερη ἀκόμη¹.

1. Μεταφέρω σὲ πιστὴ ἀπόδοση τὴν πρώτη φράση τοῦ συνεκδότη τοῦ τόμου Armstrong Καθηγ. R. A. Markus στὸ ἀρθρο-συμβολή του στὸν τιμητικὸ τόμο (σελ. 204): «Ἡ μόνιμη γόνιμη ἐπίδραση τῆς πλατωνικῆς σκέψης στὴ δημιουργικὴ σκέψη τῶν Χριστιανῶν συγγραφέων ἀπὸ τὸν 2ο αἰ. ὡς τὸν 12ο προσφέρει ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα θέματα